

ЧОРВАЧИЛИКДА ВЕТЕРИНАРИЯ ТАДБИРЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ АНИҚЛАШ

Собиров Илхомжон Абдуллаевич

Андижон қишлоқ хўжалиги

ва агротехнологиялар институти

Аннотация:

Ветеринария тадбирларининг иқтисодий самарадорлиги иқтисодий кўрсаткичларнинг махсус тизими билан тавсифланади. Ҳар бир кўрсаткични аниқлаш методологияси мустақил тақдимотни талаб қилади.

Олди олинган иқтисодий зарар меъёрий-ҳуқуқий базадан фойдаланган ҳолда аниқланади, унда ўртача касалланиш даражаси, ҳайвонлар ўлими, касалликлар натижасида етказилган иқтисодий зарар, ветеринария тадбирлари харажатлари мавжуд. Ушбу кўрсаткичларнинг ҳар бири иқтисодий қийинчиликлар даврида намунавий тадқиқотлар, юқумли бўлмаган касалликларни рўйхатга олиш, шунингдек экспериментал маълумотлар асосида белгиланади.

Калит сўзлар: ветеринария тадбирлари, харажатлар миқдори, иқтисодий зарар (ҳақиқий ва олди олинган); харажатлар миқдори; иқтисодий самара (соф, жами); харажатларнинг 1 сўми сўмига тўғри келгаен иқтисодий самара; капитал қўйилмаларнинг қайтарилиш муддати ва бошқалар

Чорвачилик бизнесидаги иқтисодий зарарлар ҳайвонлар касалликлари ва уларнинг оқибатлари туфайли етказилган йўқотишларни англатади. Улар натура ва пул шаклида ифодаланиши мумкин. Шу билан бирга, зарарларни ажратиб кўрсатиш керак:

- ўлимдан зарар, ҳайвонларни мажбурий сўйиш ёки йўқ қилишдан;
- олинмаган ҳайвон боласининг қийматидан;
- маҳсулотлар ва хом ашёни чиқитга чиқариш, брак етиш;
- ишлайдиган отларнинг ишламай туриб қолиши ва бошқалар.

Ҳисоб-китобларда чорвачилик маҳсулотларини ўртача сотиш нархлари қўлланилади (айни воқеалар содир бўлган вақтида).

А) ўлимдан иқтисодий зарар, мажбурий сўйиш, ҳайвонларни йўқ қилиш (ИЗ₁).

Зарарнинг ушбу тоифаси ҳайвоннинг сотиш нархларидаги қиймати ва ҳайвон таналарни сўйишдан ёки брак қилиш маҳсулотларидан тушган пул маблағлари ўртасидаги фарқ сифатида ҳисобланади.

$$ИЗ_1 = (M_n \times J \times C) - C_f,$$

бу ерда:

- **M_n**-харом ўлган, мажбуран сўйилган, йўқ қилинган ҳайвонлар сони;
- **J** - битта ҳайвоннинг ўртача тирик вазни;
- **C**-ишлаб чиқариш бирлигининг сотиб олиш нархи;
- **C_f**-сўйиш маҳсулотлари ёки хом ашёсини сотишдан тушган пул маблағлари (гўшт, тери ва ҳоказо.).

Мисол: Хўжаликда бир ой мобайнида туғилган 50 бош бузоқларнинг 10 тасида диспепсия касаллиги кузатилиб, улардан 2 бош нобуд бўлди, 2 бош бузоқ мажбуран сўйилди, 6 боши эса касалликдан соғайиб кетди.

2 бош ўлган ва 2 бош мажбуран сўйилган бузоқлар тирик вазни ўртача 50 кг дан, 1 кг тирик вазннинг харид баҳоси 35000 сўм. Реализация қилинган 200 кг тирик вазндаги бузоқ гўшtidан 7000000 сўм тушум қилинди.

Бинобарин, ўлган ва мажбуран сўйилган бузоқлардан кўрилган иқтисодий зарар қуйидагича: $ИЗ_1 = (4 \times 200 \times 35000) - 7000000 = 21000000$ сўм

Б) маҳсулдорликнинг пасайишидан иқтисодий зарар - сут маҳсулдорлиги, тирик вазн камайиши, жун қирқими камайиши ва бошқалар. (ИЗ₂).

У бир подадаги соғлом ва касал ҳайвонларнинг маҳсулдорлик даражасини таққослаш йўли билан ҳисобланади.

$$ИЗ_2 = M_z \times (v_z - v_b) \times T \times C$$

бу ерда

- **M_z** - касал (касал бўлиб ўтган ёки касалланган) ҳайвонлар сони;
- **V_z** – соғлом ҳайвоннинг ўртача кунлик маҳсулдорлиги
- **V_b** -касалланган ҳайвонлар;
- **T**-касаллик вақти (кунларда);
- **C**-маҳсулот бирлигининг харид нархи.

Мисол: хўжаликда бир ой мобайнида 10 бош соғин сигирлар елин мастити касаллиги билан касалланди, уларнинг суткалик сут маҳсулдорлиги 20 кг ва у 5 кг га камайди . Касаллик 10 кун давом этди.

$$ИЗ_2 = 10 \times 5 \times 10 \times 60000 = 30\,000\,000 \text{ сўм}$$

В) олинмаган хайвон боласининг қийматидан иқтисодий зарар (ИЗ₃).

Бундай зарар оқибати бола ташлаш (аборт)га, ўлик ёки яшовчан бўлмаган хайвон боласининг туғилишига, она хайвонларнинг бепуштлигига олиб келадиган касалликларда мумкин.

$$ИЗ_3 = Сп \times (Кр \times Рв - Рф),$$

бу ерда

Сп-туғилган бир бош хайвон боласининг шартли қиймати (сўм);

Кр-туғилиш коэффиценти;

Рв- бўғоз она хайвонларнинг мумкин бўлган бош сони;

Рф-соғлом бола берган она хайвонларнинг ҳақиқий сони.

Сигирлар қисирлиги сабабли олинмаган бузоқларнинг нархи ҳақиқий таннархи ёки асосий маҳсулот (сут, гўшт,) таннархи билан аниқланиши мумкин, уни бузоқни туғилиши учун зарур бўлган вақт давомида истеъмол қилинган озуқа ҳисобидан олиш мумкин. Сигирлардан туғилган бузоқ қиймати нархи қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$Сп = 3,61 \times Ц$$

бу ерда

3,61- бузоқ олиш учун сигир истеъмол қиладиган озуқадан олинадиган сут миқдори (ц);

Ц- 1 ц базис ёғлик(3,6%) даги сут харид нархи. (60000 сўм)

$$Сп = 3,61 \times 60000 = 216600$$

Мисол: фермада 600 бошли соғин сигирлар подаси мавжуд. Хар 100 бош сигирлардан ҳақиқатда олинган бузоқлар 82 бошни ташкил етди. 1 ц базис ёғликдаги сутни харид нархи 60000 сўмни ташкил қилади .

Бинобарин, олинмай қолган бузоқларнинг йўқолишидан иқтисодий зарар қуйидагича:

$$ИЗ_3 = 216600 \times 108 = 23\,392\,800 \text{ сўм.}$$

Г) хайвонларнинг наслчилик қийматининг пасайиши натижасида келиб чиқадиган иқтисодий зарар ($ИЗ_4$).

$$ИЗ_4 = М_y \times (Ц_p - Ц_y),$$

бу ерда

$М_y$ -наслчилик қиймати йўқотган хайвонлар сони;

$Ц_p$ наслчилик қиймати бўлган хайвонларнинг ўртача сотиш нархи

$Ц_y$ - наслчилик қиймати йўқолган хайвонларнинг ўртача сотиш нархи(п.).

Мисол: наслчилик фермасида тирик вазни 320 кг бўлган 3 бош насли ғунажинлар бруцеллез касаллигига текширилганда мусбат реакция берганлиги туфайли гўштни қайта ишлаш заводида 640 кг тирик вазнда бир кг га 25000 сўм нархда етказиб берилди.

1 бош 320 кг ли хунажин 12 800 000 сўм қийматга эга эди, наслдорлик қиймати йўқолгани сабабли 8 000 000 сўмгача камайди, ёки бир бошдан 4 800 000 сўм, икки бошдан эса 9 600 000 сўм зарар кўрилди.

Бинобарин, $ИЗ_4$ 9 600 000 сўм

Д) чорвачилик маҳсулотлари сифатининг пасайиши натижасида етказилган иқтисодий зарар ($ИЗ_5$).

Бу формулага мувофиқ сифатли стандарт ва сифатсиз маҳсулотларининг нархи ўртасидаги фарқ аниқланади:

$$ИЗ_5 = Б_p \times (С_3 - С_6)$$

бу ерда

$Б_p$ -паст сифатли сотилган маҳсулотлар миқдори;

$С_3$ ва $С_6$ -соғлом ва касал хайвонлардан олинган маҳсулот бирлигини сотиш нархи



Мисол: Қорамолчилик фермасида 1 навли 3,65 базис ёғлилик сут ишлаб чиқилган, бироқ кейинги бир ой мобайнида сут соғишдаги зоогигиеник талабларни бузилиши туфайли кунига 15,0 кг сут маҳсулдорлигига эга 100 бош соғин сигирлардан 2-навли сут ишлаб чиқарилиб 1 ц сут 40000 сўмдан реализация қилинган. Бир кунда 15 ц, бир ойда 450 ц сут соғиб олиниб 2000 сўмдан паст нархда сотилиши ҳисобига жами бир ойда 9 млн зарар кўрилган. Муайян ҳайвон касалликлари туфайли етказилган умумий иқтисодий зарар ушбу патологияда юзага келган зарарларнинг алоҳида тоифалари йиғиндиси сифатида аниқланади:

$$ИЗ = ИЗ_1 + ИЗ_2 = ИЗ_3 = ИЗ_4 = \text{ва ҳоказо.}$$

Тўғридан-тўғри зарарлардан ташқари, билвосита иқтисодий йўқотишларни ҳам ҳисобга олиш керак, масалан, карантин чекловлари ва иқтисодий фаолиятни тўхтатишнинг бошқа ҳолатлари ва натижада маҳсулотларнинг бузилиши, озуканинг ортиқча сарфланиши ва бошқалар.

Ветеринария тадбирларини ўтказиш харажатлари ва уларни ҳисоблаш

Муайян ветеринария тадбирларининг харажатлари (терапевтик, профилактика, ветеринария-санитария, соғломлаштириш) фермер хўжалиги, корхона, муассаса бухгалтерияси ҳисобидан ўтадиган ҳақиқий харажатлар ёки уларни амалга ошириш учун фойдаланилган ҳисобланган меҳнат ва моддий ресурслар қиймати сифатида аниқланиши мумкин.

Шу билан бирга, меҳнат харажатлари аниқ ветеринария ишларини (фаолиятини) амалга оширишда иштирок этган ходимларнинг, бошқа ёрдамчи ишчиларнинг асосий ва қўшимча иш ҳақларини ўз ичига олади. Бундан ташқари, тариф ставкалари ва иш ҳақи, бонуслар, коммунал хизматлар, иш кийимлари ва пойафзал ва ҳоказоларга нафақаларни киритиш керак.

Асосий иш ҳақи расмий иш ҳақи ва тариф ставкаларига мувофиқ белгиланади. Агар қисқа вақт ичида (кун, соат, дақиқа) ветеринария мутахассисининг иш ҳақи миқдорини аниқлаш зарур бўлса, у ҳолда ойлик расмий иш ҳақи 25,6 га бўлиниши керак (кунлик ставка олинади). Уни 7 соатга бўлиш соатлик ставкани белгилайди. 60 дақиқага бўлиш дақиқада тезликка олиб келади.



Моддий харажатларга ишлатилган дори воситалари, биология, химопрепаратлар, антигельминтиклар, дезинфекцияловчи воситалар, асбоблар, ускуналар, ёқилғи, электр энергияси, қурилиш материаллари, вақтинча сўйиш жойлари, карантин пунктлари, тўсиқлар қуриш харажатлари, транспорт хизматлари харажатлари ва бошқалар киритилиши керак. Шунингдек, ветеринария аҳамиятига эга бўлган асосий воситаларнинг (зарарсизлантириш заводлари, автомобиллар, ускуналар ва бошқалар) амортизацияси учун ажратмаларни ҳисобга олиш керак.), шунингдек бинолар. Улар белгиланган меъёрларга мувофиқ белгиланади.

Билвосита харажатларга сафар харажатлари, қўриқлаш ва ёнғиндан ҳимоя қилиш учун тўловлар, ветеринария ускуналарига техник хизмат кўрсатиш харажатлари, алоқа хизматлари учун тўловлар, биноларни ижарага бериш ва бошқалар киради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Зеленовский А.А. Экономика предприятий и отраслей АПК: Практикум. - Издательство Гревцова, 2009.
2. Лещиловский П.В. Экономика предприятий и отраслей АПК: Учебник – 2-е изд., переработ. и доп. – БГУ, 2007.
3. Минаков И.А. Экономика отраслей АПК: Учебник – Колос, 2004.

